

CROSSOVER —→ ARGO

POSLEDNÍ DNY

*Elita, kontraelita a cesta
k rozpadu politiky*

16

Peter
Turchin

Když kterákoli rozvinutá civilizace nechává dlouhodobě růst ekonomickou nerovnost i počet těch, kdo aspirují na to stát se společenskou elitou, soupeření mezi aspiranty na elitu se stává stále zběsilejším. Ti, kteří nejsou schopni uspět ve standardní soutěži, využívají lidovou nelibost k tomu, aby se obrátili proti zavedenému řádu, a dosáhli tak elitního postavení antisystémovou cestou. Peter Turchin s pomocí ohromného souboru dat o prosperitě a zániku civilizací v časovém rozpětí 10 000 let ukazuje, že složitá matematika může budoucí nestabilitu společností nejen odhalit, ale také jí zabránit.

POSLEDNÍ DNY

Elita, kontraelita a cesta k rozpadu politiky

Peter Turchin

[illegible]

PRAHA 2024

POSLEDNÍ DNY

*Elita, kontraelita a cesta
k rozpadu politiky*

Peter
Turchin

ŠESTNÁCTÝ TITUL

V EDIČNÍ ŘADĚ CROSSOVER

NAKLADATELSTVÍ ARGO

Edici řídí Oldřich Vágner

Z anglického originálu *End Times: Elites, Counter-Elites, and the Path of Political Disintegration*, vydaného nakladatelstvím Penguin Press v roce 2023, přeložil Marek Tomeček.

Přebal a grafickou úpravu navrhl Matěj Růžička.

Odpovědný redaktor Oldřich Vágner.

Jazyková redakce Markéta Hofmeisterová.

Korektury Renáta Krejčí.

Technický redaktor Milan Dorazil.

Příprava elektronických formátů Kosmas.

E-knihu vydalo nakladatelství Argo, Milíčova 13, 130 00 Praha 3,

argo@argo.cz, www.argo.cz,

roku 2024 jako svou 5730. publikaci.

Elektronické vydání první.

ISBN 978-80-257-4524-3 (váz.)

ISBN 978-80-257-4627-1 (e-kniha)

Copyright © 2023, Peter Turchin

All rights reserved

Czech edition © Argo, 2024

Translation © Marek Tomeček

Cover and typography © Matěj Růžička, 2024

Naše knihy distribuuje knižní velkoobchod kosmas

sklad: Za Halami 877, 252 62 Horoměřice

tel.: 226 519 383, fax: 226 519 387

email: odbyt@kosmas.cz, www.firma.kosmas.cz

Knihy je možno pohodlně zakoupit

v přátelském internetovém knihkupectví www.kosmas.cz.

OBSAH

PŘEDMLUVA	→ 11
I. KLIODYNAMIKA MOCI	→ 19
1. ELITA, NADPRODUKCE ELITY A SMĚŘOVÁNÍ KE KRIZI	→ 21
2. POODSTOUPENÍ: POUČENÍ Z HISTORIE	→ 43
III. HNACÍ SÍLY NESTABILITY	→ 63
3. „SEDLÁCI JSOU ODPORNÍ“	→ 65
4. REVOLUČNÍ JEDNOTKY	→ 87
5. VLÁDNOUCÍ TŘÍDA	→ 107
6. PROČ JE AMERIKA PLUTOKRACIE?	→ 129
III. KRIZE A JEJÍ NÁSLEDKY	→ 147
7. ROZPAD STÁTU	→ 149
8. DĚJINY BLÍZKÉ BUDOUCNOSTI	→ 173
9. PUMPA NA BOHATSTVÍ A BUDOUCNOST DEMOKRACIE	→ 199
PODĚKOVÁNÍ	→ 215
PŘÍLOHY	→ 217
P1 NOVÁ VĚDA O DĚJINÁCH	→ 219
P2 HISTORICKÝ MAKROSKOP	→ 235
P3 STRUKTURNĚ-DYNAMICKÝ PŘÍSTUP	→ 253
POZNÁMKY	→ 261
BIBLIOGRAFIE	→ 283
REJSTŘÍK	→ 295

Historie není „prostě jedna zatracená věc za druhou“,¹ jak jednomu svému kritikovi kdysi suše odvětil britský historik Arnold Toynbee. Po dlouhou dobu byl Toynbeeho názor v menšině. Historikové a filosofové, včetně slavného sira Karla Poppera, důrazně trvali na tom, že věda o dějinách je nemožná. Naše společnost je příliš složitá, lidé příliš nevypočitatelní, vědecký pokrok nelze předpovídat a kultura je příliš rozmanitá v čase a místě. Kosovo je úplně jiné než Vietnam a Spojené státy před občanskou válkou nám nemůžou nic říct o Americe dvacátých let jedenadvacátého století. To byl a stále je názor většiny. Doufám, že vás tato kniha přesvědčí, že tento názor není pravdivý. Věda o dějinách je nejenom možná, ale také užitečná: pomůže nám předpovídat, jak nám mohou společná rozhodnutí, která činíme v současnosti, přinést lepší budoucnost.

Svou akademickou dráhu jsem začínal v osmdesátých letech jako ekolog. Živil jsem se studiem populační dynamiky brouků, motýlů, myši a jelenů. V té době se živočišná ekologie revolučně měnila rychlým rozvojem výpočetních schopností počítačů. Matematika mi nikdy nevadila, a tak jsem uvítal posun své disciplíny k vědě o komplexních systémech, která spojuje počítačové modelování s analýzou velkých

dat a snaží se odpovědět na otázky typu, proč populace mnoha živočichů procházejí cykly výrazného nárůstu a propadu. Koncem minulého století jsem nicméně dostal pocit, že většina zajímavých otázek, kvůli kterým jsem do této oblasti vědy přišel, už byla zodpovězena. S určitými obavami jsem začal přemýšlet o tom, jak tento přístup pomocí komplexních systémů použít na studium lidské společnosti, současně i minulé. Za čtvrt století se mi s kolegy podařilo vybudovat vzkvétající obor nazývaný kliodynamika (od Kleió, řecké múzy dějepiscectví, a dynamiky, vědy o změně). Objevili jsme důležité opakující se vzorce, které lze pozorovat v lidských dějinách posledních deseti tisíc let. Je pozoruhodné, že navzdory milionům rozdílů jsou složité lidské společnosti v posledku a na abstraktní úrovni organizovány na základě stejných obecných principů. Pro skeptiky a zvědavce jsem obecnější a detailnější vysvětlení kliodynamiky přiložil na konec knihy.

Od začátku jsem se s kolegy v této nové disciplíně zaměřil na cykly politického sjednocování a rozpadu, obzvláště na vznik a zánik států. V této oblasti jsou závěry naší disciplíny asi nejrobustnější — a asi také nejvíce znepokojivé. Kvantitativní historická analýza nám ukázala, že všechny složité společnosti podléhají opakujícím se a do jisté míry předvídatelným vlnám politické nestability, které jsou způsobovány základními silami, působícími po tisíciletí lidských dějin. Před pár lety jsem si uvědomil, že pokud je tento vzorec pravdivý, pak se řítíme do další krize. V roce 2010 požádal vědecký časopis *Nature* odborníky různých disciplín, aby se podívali deset let do budoucnosti, a já jsem jasně uvedl a předpověděl, že na základě vývoje nedávné americké historie se po roce 2020 dostaví prudký vzrůst nestability. V následujících letech bohužel nenastalo nic, co by můj model vyvrátilo. Kniha, kterou držíte v ruce, je mým pokusem vysvětlit tento model srozumitelným, to jest nematematickým jazykem. Vychází z obrovského množství důležité práce v mnoha různých oblastech — nenárokuji si zde žádnou radikální originalitu. Nakonec budu tvrdit, že nás může utěšit, že společnosti se na této křižovatce už v minulosti mnohokrát ocitly, a i když to někdy (spíše většinou) vedlo k velkým

ztrátám na životech a rozpadu společnosti, někdy události vyústily v mnohem šťastnější řešení pro většinu lidí.

O jaký model tedy jde? Poněkud neodborně řečeno, pokud ve státě, řekněme třeba ve Spojených státech amerických, stagnuje nebo klesá reálná mzda (mzda očištěná o vliv inflace), roste rozdíl mezi chudými a bohatými, univerzity produkují nadbytek mladých absolventů s vyššími tituly, klesá důvěra veřejnosti a raketově roste státní dluh, jsou tyto zdánlivě rozličné sociální ukazatele dynamicky propojeny. V historii takový vývoj představoval hlavní znak blížící se politické nestability. Ve Spojených státech se všechny tyto faktory začaly zhoršovat v sedmdesátých letech dvacátého století. Data ukazovala na období kolem roku 2020, kdy měl souběh těchto trendů spustit nárůst politické nestability. A to se právě děje.

Jistě není pochyb, že se Amerika nachází v krizi, i když se hrubě neshodneme, pokud bychom ji měli vysvětlit. Někdo viní rasisty, bílé supremacisty a ostatní „dezoláty“, kteří volili Trumpa. Jiní vinu připisují antife, hlubokému státu a „pravdoláskářům/dobroserům“. Paranoidi na okraji si představují, že americkou vládu na všech úrovních infiltrovali agenti komunistické Číny, nebo vidí neviditelnou ruku Vladimira Putina, jak si na nitkách vodí Trumpa. A hlubší důvody našeho současného nesouladu zatím zůstávají neprozkoumány.

„Skryté síly“, které tlačí Ameriku k okraji občanské války, a možná i za něj, opravdu existují. Ale pravda není obsažena v konspiracích, spřádaných záhadnými domácími skupinami nebo zahraničními agenty. Vysvětlení je jednodušší a zároveň i složitější. Je jednodušší, protože nemusíme budovat složité teoretické konstrukty, které by „všemu dávaly smysl“ a konatelům přiřkly nekalé záměry. Ve skutečnosti jsou informace, které potřebujeme k pochopení své situace, veřejně dostupné a nesporné.

Většina toho, co potřebujeme vědět, nemá nic společného s rejdy zlých nebo podplacených jedinců. Stačí, když se podíváme na všemi přijímaná velká data ohledně mezd, daní, hrubého domácího produktu a sociologických průzkumů chrlených vládními institucemi a organizacemi, jako je Gallup. Tato data jsou statisticky zpracovávána

sociálními vědci ve vědeckých časopisech. A to je i důvod, proč je vysvětlení, které tato kniha přináší, také složitější. Zkrátka potřebujeme vědu o komplexních systémech, abychom se ve všech těch datech a analýzách vyznali.

Novináři a politici často hovoří o „poučení z historie“. S poučením je problém, protože historie je bohatá a každý novinář si v ní snadno najde případy na podporu té strany veřejné debaty, kterou upřednostňuje. Je zřejmé, že vyvozovat něco z takto „vzobaných“ příkladů není produktivní.

Kliodynamika je jiná. Používá metody datové vědy a k historickým záznamům, které shromáždily generace historiků, přistupuje jako k velkým datům. Využívá matematické modely k popisu jemného přediva interakcí mezi různými „pohyblivými součástkami“ složitých sociálních systémů, jež tvoří naši společnost. A hlavně, kliodynamika používá vědeckou metodu, v rámci které se alternativní teorie testují pomocí empirických dat.

Co nám tedy kliodynamika říká o našich současných potížích? Ukazuje se, že už od prvních složitých společností organizovaných jako státy, které se objevily před asi pěti tisíci lety, se všechny, bez ohledu na dočasný úspěch, nakonec dostanou do problémů. Všechny složité společnosti procházejí cykly vnitřního míru a harmonie opakovaně přerušovanými výbuchy vnitřní války a sporů.

Budu se snažit vysvětlit, jak neosobní sociální síly tlačí společnost na pokraj kolapsu a dál. Příklady budu hledat v celých dějinách, ale můj hlavní cíl bude popsat, jak jsme se dostali do současných neshod a sporů, s empirickým zaměřením na Spojené státy. Protože soudobá krize má hluboké historické kořeny, budeme se muset vrátit do časů Nového údelu, kdy se součástí americké politické kultury stal nepsaný sociální kontrakt. Tento neformální a implicitní kontrakt vyvažoval zájmy dělníků, podniků a státu podobným způsobem jako formálnější a explicitnější tripartitní dohody ve skandinávských zemích. Po dvě generace zajišťovala tato implicitní dohoda bezprecedentní růst širou pojaté prosperity v Americe. Ve stejné době „Velká komprese“ dramaticky snížila ekonomickou nerovnost. Mnozí byli z této implicitní

smlovy vynechání, obzvláště černí Američané, čímž se budu detailněji zabývat později. Ale obecně byly po zhruba padesát let zájmy dělníků a zájmy vlastníků v této zemi v rovnováze, takže celková nerovnost v příjmech zůstávala pozoruhodně nízká.

Tento sociální kontrakt se koncem sedmdesátých let začal rozpadat. V důsledku toho za ním průměrná dělnická mzda, která doposud rostla s celkovým ekonomickým růstem, začala zaostávat. A co bylo horší, reálná mzda stagnovala, a někdy se dokonce snižovala. Důsledkem byl pokles mnoha aspektů kvality života americké populace. Nejpozoruhodnější trend představovala stagnace, dokonce i pokles střední délky života (to začalo dlouho před pandemií covidu). Zatímco mzdy a příjmy dělníků ustrnuly, plody hospodářského růstu sklízela elita. Vznikla tak zvrácená „pumpa na bohatství“, která brala chudým a dávala bohatým. Velká komprese se otočila. V mnoha ohledech se posledních čtyřicet let podobá situaci Spojených států mezi lety 1870—1900. Poválečná doba byla opravdovým zlatým věkem široce sdílené prosperity a po roce 1980 jsme vstoupili do „druhého pozlaceného věku“.

Jak náš model předpovídá, mimořádné bohatství plynoucí elitě (onomu příslovečnému „jednomu procentu“, ale spíše jedné setině procenta) nakonec vytvořilo potíže i pro jeho držitele samotné (kteří zároveň mají v rukou moc). Sociální pyramida se na svém vrcholu příliš rozšířila. Máme nyní příliš mnoho „uchazečů o elitu“, kteří soutěží o omezený počet míst v horních patrech politiky a byznysu. V našem modelu má takový stav jméno: nadprodukce elity. Spolu s všeobecným chudnutím vede nadprodukce elity ke konfliktům uvnitř elity, což postupně подрývá naši občanskou soudržnost a pocit celonárodní spolupráce, bez nichž se každý stát rozloží zevnitř. Narůstající sociální křehkost se projevuje v kolapsu důvěry ve státní instituce a rozkladu sociálních norem, řídících veřejnou debatu — a fungování demokratických institucí.

Toto shrnutí je samozřejmě jen velmi stručné. Jádro knihy se bude snažit tyto myšlenky dále rozvést, vztáhnout je ke statistickým trendům klíčových ekonomických a sociálních ukazatelů a nalézt archetypální příběhy lidí zmítaných těmito sociálními silami. I když se zde

soustředím na Ameriku a Američany, sem tam si odskočím i do jiných částí světa a jiných historických epoch. Naše americká krize není bezprecedentní a můžeme se poučit z minulosti.

Stěžejní otázkou této publikace je nakonec společenská moc. Kdo vládne? Jak udržuje vládnoucí elita své nadřazené postavení ve společnosti? Kdo vystupuje proti statu quo a jaká je role nadprodukce elity při vzniku těchto vyzyvatelů? A proč vládnoucí třída, v minulosti i dnes, někdy náhle ztratí moc a je svržena? Začněme odpovídat na tyto klíčové otázky.

PRVNÍ ČÁST

KLIODYNAMIKA MOCI

ELITA, NADPRODUKCE ELITY A SMĚŘOVÁNÍ KE KRIZI

KDO JE ELITA? ZDROJE SOCIÁLNÍ MOCI

Kdo je elita? Jsi snad ty, čtenáři, „elita“? Kdybych se rád sázel, předpověděl bych, že 99 procent mých čtenářů odpoví „ne“! Zkusme tedy definovat, co zde myslím „elitou“. V sociologii není elita nijak lepší než zbytek lidí. Není pilnější, inteligentnější nebo talentovanější. Má zkrátka jenom více společenské moci, což je schopnost ovlivňovat jiné lidi. Popisnější termín pro elitu by bylo „držitelé moci“.

Protože moc tvoří důležitou součást příběhu, který budu vyprávět, vrátím se k ní v pozdějších kapitolách, kde proberu, jak sociologové definují moc a držitele moci v různých společnostech, historických i současných. Ale nyní ve zkratce: v Americe moc úzce koreluje s bohatstvím. Je proto celkem snadné zjistit, kdo patří k různým vrstvám držitelů moci. (Fundovanější odpověď na otázku, kdo vládne, bude muset počkat do páté kapitoly.)

Pokud jste Američan a čistá hodnota vašeho majetku činí například jeden až dva miliony dolarů, pak patříte zhruba do horních deseti procent, což znamená, že se nacházíte v nižší vrstvě americké elity.² Většina lidí v této kategorii není nijak zvlášť mocná, ve smyslu, že ve svém okolí